

הסברת החוץ במלחמת ששת הימים

מירון מדזיני

חלק מנציגי העיתונות הזרה (להוציא סוכנויות הידיעות) לא עבדו במשרה מלאה אלא קיבלו תשלום עבור מאמרים שכתבו, שידורי רדיו או כתבות רקע ששידרו לעיתוניהם על פי הזמנה, ולעתים אף ביוזמתם. מאמצע שנות השישים החלו לפעול בתל-אביב כמה משרדים של רשתות טלוויזיה בין-לאומיות שמרביתן קיבלו את החומר המוסרט שלהן מסוכנות ויזניז.

בירושלים גרו כתבים זרים ספורים שעבדו באופן קבוע עבור העיתונים או השבועונים או תחנות הרדיו שלהם. בלטו בהם ג'יימס פרון, ראש משרד הניו יורק טיימס בישראל, מיכאל אלקינס, נציג ניוזוויק, הבי.בי.סי ורשת סי.בי.אס האמריקנית בישראל ואלווין רוזנפלד נציג רשת אנ.בי.סי בישראל. כתב קבוע שיגר חומר לפרנקפורטר אלגמיינה צייטונג בגרמניה ואחר עבד עבור הנויה ציריכר צייטונג. הישראלי אנדרה סממה היה הכתב הקבוע של לה מונד והרדיו הצרפתי. רות קלה ייצגה את הדיילי אקספרס בירושלים.

מדי פעם תוגברו כתבים אלה בתוספת כוח אדם מחוץ לארץ. הדבר בלט בתחילתו של משפט אייכמן בשנת 1961 שסוקר על ידי 500 כתבים זרים, ובסיקור הביקור בן יום אחד של האפיפיור פאולוס השישי בתחילת ינואר 1964, שכוסה על ידי 1,200 עיתונאים. מרביתם היו אנשי כנסייה שסיקרו את הביקור ההיסטורי הראשון של אפיפיור בישראל עבור פרסומים וכתבי עת כנסייתיים בעיקר בארצות אירופה הקתוליות ומדינות דרום אמריקה. בביקור זה נעשה לראשונה שימוש בלוויין. סרטים שתיעדו את טקס הגעת האפיפיור למגידו ואת קבלת הפנים שערכו לכבודו הנשיא זלמן שז"ר וראש ממשלת ישראל לוי אשכול הועברו לנמל התעופה לוד במסוק מיוחד שנשכר על ידי לשכת העיתונות הממשלתית, ומשם הוטסו במטוס טי.ו.אי לרומא, על מנת שישוגרו לארצות הברית באמצעות הלוויין.

מה היו האמצעים הטכניים שעמדו לרשות הכתבים הזרים בישראל? המכשיר העיקרי היה מברקים. בתחילת שנות השישים הוכנס לשימוש הטלקס. שיחת טלפון בין-לאומית הייתה מבצע מורכב שהיה כרוך בהזמנת שיחה מהמרכזייה הבין-לאומית של דואר ישראל. השידורים נעשו מאולפנים פרימיטיביים בלשכות העיתונות בירושלים ובתל-אביב בידיעה כי צנזור צבאי מאזין להם. כתבות רקע וצבע שוגרו בדואר או במטען אווירי. באותם ימים טרם פעלו טלפונים סלולריים, מצלמות וידאו ושיחות בחיגוי ישיר מישראל

במלאת ארבעים שנה למלחמת ששת הימים צוין אירוע מכונן זה בהיסטוריה של מדינת ישראל והעם היהודי במספר רב של אירועים, כנסים, סימפוזיונים, ספרים ומאמרים. מרביתם עסקו בצדדים המדיני, הדיפלומטי, הצבאי והכלכלי של המלחמה; מקום מיוחד הוקדש לחברה הישראלית לפני ובייחוד אחרי הקרבות ומשמעות החזקת השטחים שנפלו בידי ישראל באותה מלחמה. מיעוטם עסקו בהסברה הממשלתית שליוותה את האירוע. בישראל הופיעו מספר מאמרים שעסקו בעיקר בהסברת פנים ובמאמצי ממשלת אשכול לכוון את דעת הקהל הישראלית, בייחוד נוכח התחושה שההנהגה נמצאת במבוך ואינה מסוגלת לקבל החלטה נמרצת לפתוח במלחמה¹.

מאמר זה מתאר את מאמצי הסברת החוץ של ממשלת ישראל באותם ימים ובעיקר בטיפול בכתבי החוץ שהגיעו לישראל בהמוניהם לאחר ה-18 במאי, עם פינוי כוח החירום של האו"ם מרצועת עזה ומשארם א-שיח'. המאמר מבוסס בחלקו על ניסיוני כמנהל לשכת העיתונות הממשלתית בירושלים באותם ימים ובתוקף תפקידי זה נשאתי גם בתואר דובר לשכת ראש הממשלה. ככל הידוע לי טרם התפרסם מחקר ממצה העוסק בהסברת החוץ של ישראל לפני מלחמת ששת הימים, במהלכה ואחריה².

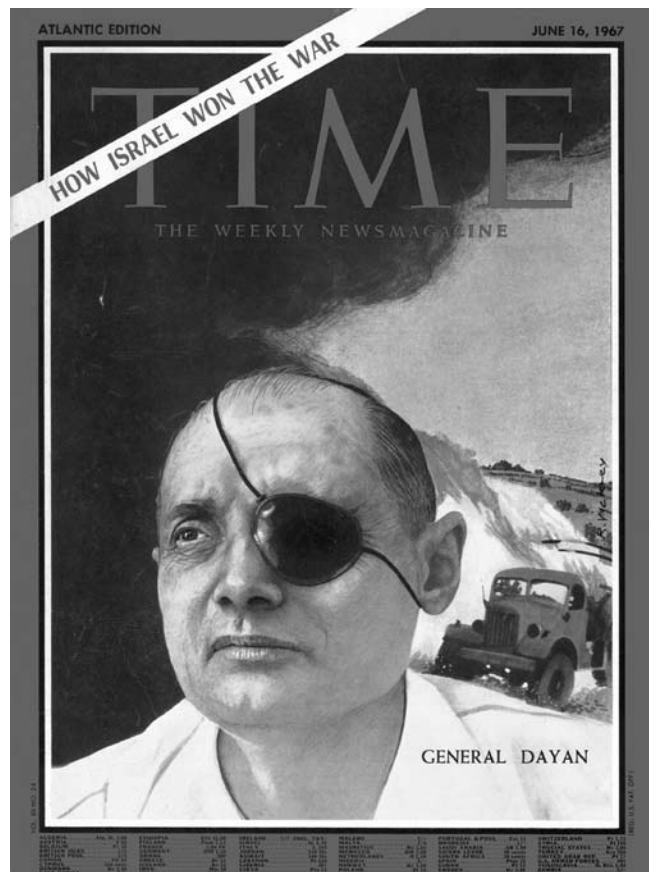
ערב המלחמה מנתה אוכלוסיית הכתבים הזרים שהיו מוצבים דרך קבע בישראל כחמישים עיתונאים. מרביתם התגוררו ועבדו בתל-אביב ומיעוטם בירושלים. הסיבה העיקרית לכך שמרביתם העדיפו את תל-אביב הייתה העובדה כי בתל-אביב היו (ונותרו) משרד הביטחון, המטה הכללי של צה"ל, מרכזי המפלגות הגדולות, מערכות מרבית העיתונים היומיים שמספרם היה 23, מהם 13 בשפות זרות והיתר בעברית. תל-אביב הייתה המרכז הפיננסי והכלכלי של ישראל ובה התרכזו חיי התרבות, החברה והלילה של המדינה. מרבית הכתבים היו ישראלים שעבדו עבור העיתונות הזרה. בלטו בהם נציגי סוכנויות הידיעות המובילות כאי.פי (אריק גוטטריו), רויטרס (אריה וולנשטיין), יו.פי (אליאב סיימון), סוכנות הידיעות הגרמנית, דנא, סוכנות הידיעות הצרפתית (שיוצגה על ידי נתן גורדוס, אביו של מיכאל גורדוס, הקשב של קול ישראל), סוכנות הידיעות האיטלקית (אנסא), ואף טאס הרוסית שנציגה נמנה למעשה עם סגל השגרירות הסובייטית בתל-אביב. תיאודור לויטה ייצג עיתונים בריטים. כמה כתבים שעבדו עבור עיתונות חוץ עבדו במשרה מלאה או חלקית גם בעיתונות הישראלית.

ה"רגיש" או ה"עדין" שפירושו הפעילות הגרעינית של ישראל, או "מחדל ביטחוני", הכינוי שבו השתמשו אנשי רפ"י לנושא הגרעיני. אלה שלא ידעו עברית העסיקו מתרגמים מקומיים שידעו היטב מה מעניין את לקוחותיהם. מחלקת התרגומים של לשכת העיתונות הממשלתית דאגה לתרגם בכל בוקר את המאמרים הראשיים של העיתונים הגדולים בשפה העברית, ונאומים מרכזיים, בעיקר של ראש הממשלה, של שר הביטחון ושל ראש המטה הכללי. מאחר שכמה כתבים שעבדו עבור עיתונים ישראלים היו גם כתבי חוץ, היו להם מקורות משלהם בכנסת, במרכזי המפלגות, בצה"ל ובמשרד הממשלה המרכזיים שעניינו אותם – משרד ראש הממשלה, משרד החוץ ומשרד הביטחון.

לשכת העיתונות הממשלתית הייתה צינור הקשר העיקרי עם ממשלת ישראל. היא הייתה ונותרה מחלקה במשרד ראש הממשלה הממונה על הקשר עם עיתונות החוץ בישראל. נוסף על רישוי הכתבים הזרים הקבועים וסיוע לחדשים שבהם להתארגן ולהתאקלם בישראל, היא סיפקה תרגומים, ארגנה סיורים ובעיקר ראיונות עם ראשי המדינה, סיפקה שירות צילומים על ישראל וטיפלה בכל שנה במאות כתבי חוץ שביקרו בישראל לפי בקשת נציגויות ישראל בחוץ לארץ. לרשותה עמדו כלי רכב ומלווים מיומנים שהדריכו את המבקרים ודאגו להציג בפניהם לא רק את הקשיים אלא גם את ההישגים, במדע, ברפואה, בתאטרון, בשירה, בספרות, בהשכלה הגבוהה, בארכאולוגיה, בקיבוצים ובמושבים, וכלה במציאות הביטחונית של מדינה קטנה הנמצאת במצור מיום הקמתה. הלשכה דאגה להפגיש, למשל, כתבים זרים עם הסופר ש.י. עגנון מיד לאחר זכייתו בפרס נובל לספרות בשנת 1965. מדרך הטבע היו ראשי הלשכה, מנהל לשכת העיתונות הממשלתית ומנהלי הלשכות בירושלים ובתל-אביב המקורות הראשוניים של הכתבים הזרים. לאלה שלא היה להם משרד משלהם לא נותרה ברירה אלא לעבוד בחדר העיתונות של הלשכות בירושלים ובתל-אביב. כמה כתבים עבדו מבתיהם. למעטים היה משרד.⁴

מקורות נוספים שמהם שאבו כתבי החוץ בישראל מידע, פרשנות והערכות היו דובר משרד החוץ (מחלקה זעירה שמנתה אז את הדובר, סגנו ומזכירה), דובר צה"ל, יחידה גדולה בהשוואה למשרד הממשלה האזרחיים, מזכיר הממשלה, והחל בשנת 1963 גם דובר לשכת ראש הממשלה. תפקיד זה לא היה קיים בתקופת כהונתו של דוד בן-גוריון, שהעדיף כי קשרי העיתונות של לשכתו ינוהלו בידי מנהלה, יצחק נבון. לוי אשכול מינה את אברהם אביחי לתפקיד דובר לשכת ראש הממשלה. לאחר שהאחרון פרש בשנת 1964 החזיק בתפקיד כמה חודשים יוסי שריד ולאחר מכן, מקיץ 1965, מוניתי אני, בתוקף תפקידי כמנהל לשכת העיתונות הממשלתית בירושלים.

האם היה תיאום בין גורמי ההסברה השונים עד מלחמת ששת הימים? החל בתחילת שנות השישים פעלו כמה פורומים לתאם עמדות ולקבוע קווי הסברה בנושאים שונים. הפורום המרכזי היה "פורום טדי", בהנהגת המנהל הכללי של משרד ראש הממשלה עד שנת 1965, טדי קולק. בפורום שבועי זה נפגשו נציגי משרד החוץ, לשכת העיתונות הממשלתית, קול ישראל (שהיה עד 1965 יחידה במסגרת משרד ראש הממשלה), דובר צה"ל, נציג גלי צה"ל ושבוועון צה"ל במחנה, ונציג מרכז ההסברה. הואיל ומרבית הגופים המיוצגים עסקו

לחו"ל, דואר אלקטרוני וכמובן מערכת האינטרנט – כל אלה היו בגדר חלום. בישראל טרם פעלה טלוויזיה ממלכתית או אחרת, והטלוויזיה הקרובה ביותר ששידוריה נקלטו בישראל הייתה הירדנית. מעטים הצליחו לקלוט שידורי טלוויזיה מביירות או מדמשק.

כל הכתבים הזרים חתמו על טופס שבו התחייבו להראות את החומר ששיגרו לצנזורה הצבאית אשר משרדיה שכנו בבנייני לשכות העיתונות בירושלים ובתל-אביב. הצנזורים התעניינו במיוחד בדיווחיהם על נושאים צבאיים – מקורות אספקת נשק לצה"ל, כמויות וסוגים, בסיסים של צה"ל, גודל האוכלוסין ביישובי ספר בישראל, שמותיהם של מפקדי צה"ל הבכירים (להוציא אלופי המטה הכללי), ראש המוסד, ראש שירות הביטחון הכללי, מקורות אספקת נפט לישראל, שמות מדינות שמהן עלו יהודים, קשרי מסחר וכלכלה עם מדינות רגישות (דוגמת איראן).⁵

מה היו המקורות העיקריים של כתבי החוץ בישראל ועם מי הם עמדו בקשר במשרד הממשלה השונים? המקור העיקרי הייתה (ונותרה) העיתונות הישראלית. מאחר שמספר לא מבוטל של כתבי חוץ היו ישראלים ועברית הייתה שפת האם שלהם, הם ידעו לא רק לקרוא את הכתבות אלא גם לפענח את הצפנים המיוחדים שהעיתונות הישראלית השתמשה בהם, כמו "עסק הביש" בעניין פרשת לבון והפעולה הכושלת במצרים בקיץ 1954, או הנושא

פרשה אחרת הייתה פעולת המדענים הגרמנים במצרים החל מסוף 1962 ועד סוף 1963. שרת החוץ גולדה מאיר וראש המוסד איסר הראל שנודעו באיבתם הבלתי מתפשרת לגרמניה טענו שיש לנקוט את כל האמצעים על מנת שאלה יפסיקו את עבודתם במצרים. מעטפות נפץ נשלחו לכמה מהם במצרים. סוכני המוסד איימו על משפחותיהם בגרמניה ובמקרה אחד נתפס איש המוסד בבזל בעת שאיים על משפחת מדען גרמני שפעל במצרים. בן-גוריון לא קיבל את הערכת ראש המוסד כי המדענים מהווים איום קיומי על ישראל והראל לא ראה מנוס אלא להתפטר. אבל טרם התפטרותו תדרך עיתונאים ישראלים בכירים על פעילות המדענים ושיגר לגרמניה את מנהל לשכת העיתונות הממשלתית, דוד לנדור, שיתדרך עיתונאים בכירים בגרמניה על פעילות זו. יחד הם ארגנו מסע של עיתונאים ישראלים לגרמניה לסקר את הפעילות הזו. טדי קולק כתב בזיכרונותיו כי הייתה זו תופעה מוזרה שראש המוסד (הכפוף לראש הממשלה)

בהסברת פנים, מפני שרק משרד החוץ, לשכת העיתונות הממשלתית ודובר צה"ל טיפלו בכתיבת החוץ, הרי שמרבית הדיונים הוקדשו להסברת פנים. הפורום סיפק מידע כללי על נושאים חברתיים, כלכליים ולעיתים אף מדיניים וביטחוניים. לאחר התפטרותו של טדי קולק מתפקידו כמנכ"ל משרד ראש הממשלה באביב 1965 והחלפתו בד"ר יעקב הרצוג, נוהל הפורום בידי ישראל גלילי שמונה בתחילת 1966 לשר ללא תיק במשרד ראש הממשלה האחראי על הסברת פנים. הסברת החוץ נשארה באחריות משרד החוץ, בשל התנגדותו של שר החוץ אבא אבן להעברתה לגלילי. בדיונים השבועיים הוקדשה תשומת לב מיוחדת לענייני פנים ובייחוד למאבק בין המערך לבין סיעת רפ"י בהנהגת בן-גוריון, שמעון פרס ומשה דיין. גלילי התעניין פחות בכתיבת החוץ ולא נפגש עמם לשיחות תדיר ורקע, אם בגלל שליטתו הדלה באנגלית או משום שלא ראה בכך הכרח. עיקר מעייניו הופנו למאבקים הפוליטיים הפנימיים ולחידוק מעמדו של ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול. מאחר שגלילי לא עסק בתדיר בכתיבת זרים, מי שטיפל בהם היו שרי החוץ, תחילה גולדה מאיר והחל משנת 1966 אבא אבן. עד שהתפטר מהממשלה באמצע 1965 עסק בכך גם סגן שר הביטחון שמעון פרס שהיו לו קשרים מעולים בקרב קהיליית כתיבת החוץ בישראל. מקור חשוב אחר לכתיבת חוץ היה הרמטכ"ל לשעבר משה דיין.

פורום שבועי נוסף היה זה של המנהל הכללי של משרד החוץ. החל בכך ד"ר חיים יחיל, שהיה מנהל מחלקת ההסברה של משרד החוץ, שגריר ישראל בשוודיה, אדם בעל ידע מעמיק ביהדות, ביחסים בין-לאומיים ובשפות זרות. הוא הבין את חשיבות הטיפול בכתיבת הזרים והקדיש לכך זמן רב. בפורום זה היו מיוצגים אנשי לשכת העיתונות הממשלתית, קול ישראל, גלי צה"ל, מרכז ההסברה, דובר משרד החוץ וכמובן דובר צה"ל. לובנו בו בעיקר קווי הסברת החוץ של ישראל. באמצע שנות החמישים היו הנושאים המרכזיים רכש הנשק בארצות הברית, כינון יחסים דיפלומטים בין ישראל וגרמניה והיחס למדענים הגרמנים שפעלו במצרים ועזרו לצבא המצרי לבנות טילים ארוכי טווח. נושא ניצול מי הירדן והקמת המוביל הארצי עמד על הפרק בין השנים 1959 עד הפעלת המוביל הארצי בקיץ 1964. כאן היה הדגש על בלימת מידע כדי לעמוד בדרישה האמריקנית שישראל תבנה את המוביל הארצי אבל לא תפרסם דבר על קיום מפעל אדיר זה.

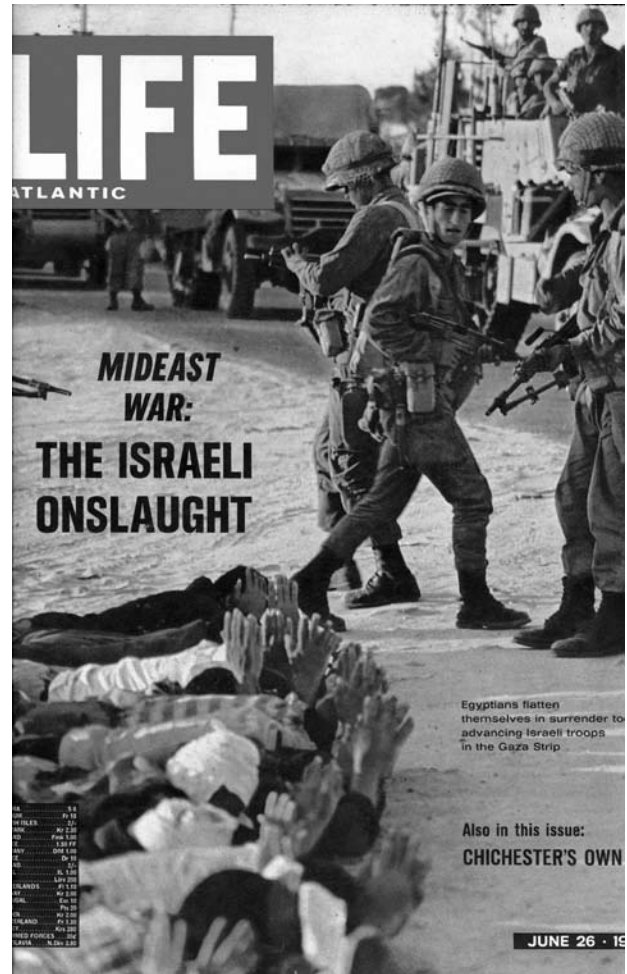
שני אירועים הדגימו את הבעייתיות של קו הסברה אחיד בנושאים רגישים. הראשון היה פרסומים על מעורבות המוסד הישראלי בפרשת חטיפתו והריגתו של מנהיג האופוזיציה המרוקני מהדי בן ברכה בצרפת. אירוע זה העכיר את יחסי ישראל עם משטר הנשיא דה גול, שהיו מתוחים בלאו הכי. כתב הניו יורק טיימס בישראל, ג'יימס פרון, עקף את הצנזורה והעביר את הסיפור לעיתונו, דבר שהביך מאוד את ראש הממשלה לוי אשכול. כתב השבועון ניוזוויק בישראל שמע אף הוא על הנושא, אבל נעתר להפצרות כמה בכירים, שכללו את שגריר ישראל בארצות הברית, אברהם הרמן, ואת הרמטכ"ל יצחק רבין, והחליט לא לפרסם את הפרשה. לפרשה זו היה נופך פוליטי פנים ישראלי, שכן מנהיגי רפ"י כינו אותה מחזל ביטחוני חמור שנעשה באחריות ראש הממשלה כממונה על המוסד.⁵

קבוע על ידי ראש המטה הכללי, ראש אמ"ן ואף השתתף בישיבות המטכ"ל. אנשי לשכת העיתונות קיבלו מידע ממזכירת הממשלה לאחר ישיבות הממשלה השבועיות. מקור אחר היו ישיבות ועדת העורכים שבהם תדרכו ראשי המדינה, ראש הממשלה ושר הביטחון, שר החוץ, הרמטכ"ל ולעתים אף ראש המוסד, את עורכי העיתונים הגדולים. לימים התברר כי לעתים קרובות המידע שנמסר לוועדת העורכים היה יותר מפורט מאשר זה שנמסר לשרי הממשלה.

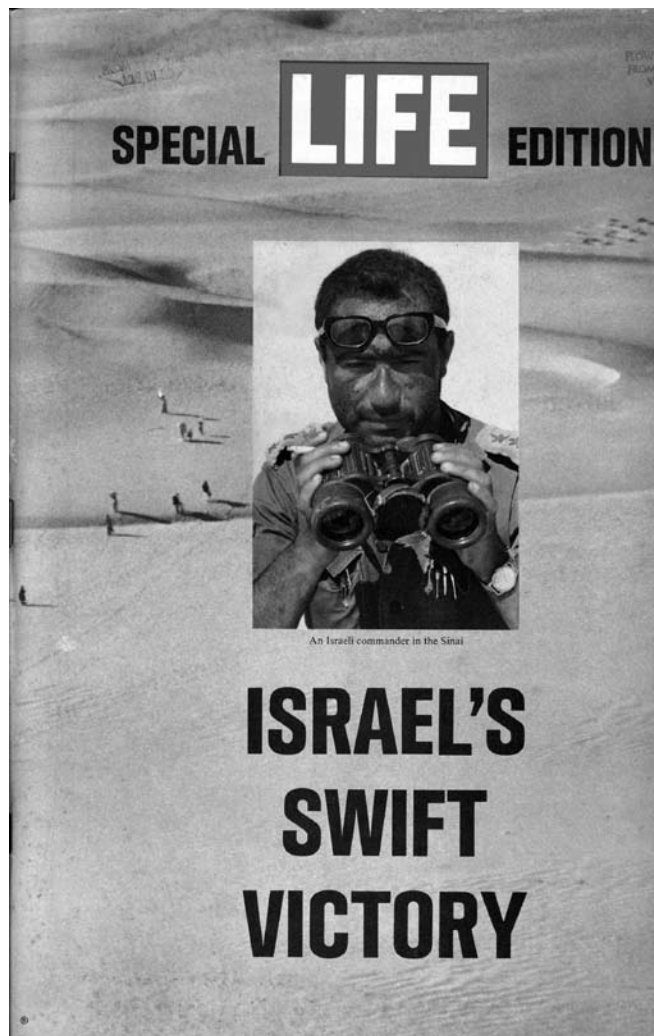
באותה תקופה (ובמינו אנו) היו כמה קווי הסברה ששיקפו את העמדות הפוליטיות של מנהיגי ישראל, את היחסים האישיים בקרבם, את מצב הקואליציה השלטת ואת קשריהם של הפוליטיקאים עם עורכי העיתונים והכתבים המדיניים הבכירים. העיתונות הישראלית באותם הימים הייתה במידה רבה עיתונות מגויסת, שקיבלה על עצמה מגבלות רבות מרצון והעדיפה לקבל את הכרעות הצנזורה במקרים בעייתיים כגון נושאי רכש, דימונה, עלייה מארצות ערב או מזרח אירופה, מקורות נפט. בניגוד לעת הנוכחית, שבה מרבית העיתונות היא מסחרית ובעלות פרטית, באותם ימים היו רוב העיתונים בבעלות מפלגתית ושירתו אותה. רק שלושה עיתונים מובילים היו בבעלות פרטית: הארץ, מעריב וידיעות אחרונות. רשות השידור אמנם הייתה לרשות ציבורית אבל המשיכה לקבל על עצמה מגבלות רבות. השבועון במחנה וגלי צה"ל היו כפופים לקצין חינוך ראשי של צה"ל.

בסוף 1966 ובחודשים הראשונים של 1967 לא ניכרו סימני מלחמה, אם כי כתבים שמו לב שראש המטה הכללי קרא בהזדמנויות שונות להפלת המשטר הסורי (באחת הפעמים אף ננוף על ידי ראש הממשלה ושר הביטחון). ישראל לא הייתה במרכז החדשות הבין-לאומיות. עיקר תשומת הלב של אמריקה הייתה נתונה למלחמת וייטנם ולתחילתה של הסתבכות ארצם במאבק הרחק מגבולותיה. הדיווחים מישראל עסקו בעיקר בתקריות גבול כגון בסמוע בעמק 1966 ובירי מתמיד מרמת הגולן לעבר יישובים ישראלים בעמק החולה. גם הפיגועים של אש"ף, שהתחילו בינואר 1965, נזכרו וכמה פעולות תגמול של צה"ל בגדה המערבית ובדרום לבנון. אבל האווירה ודאי שלא בישרה על מלחמה.

כשכוחות מצרים החלו לזרום לחצי סיני ב-14 במאי 1967, היו כתבי חוץ מעטים עסוקים בסיקור מצעד צה"ל באמפיאטרון של האוניברסיטה העברית בגבעת רם בירושלים. מעטים שמו לב לכך שראש המטה הכללי לחש משהו באוזנו של לוי אשכול. הוא דיווח לו על כניסת כוחות מצריים גדולים לסיני באור היום. למחרת נקבע כי המקיימים קשרים עם כתבי החוץ ינסו להרגיעם ולהוריד את המתח. הטיעון היה כי מצרים מנסה להפגין שרירים, שכעבור יום-יומיים האווירה תירגע והכוחות ייסוגו לעבר המצרי של תעלת סואץ. מעטים הקשיבו לשידורי הרדיו והטלוויזיה בארצות ערב ולהיסטריה שהחלה להשתקף בשידורים אלה שקראו להשמדת הישות הציונית בארץ ישראל. עם זאת לא ניכרה תכונה מיוחדת ולא היה תגבור של כתבים זרים. אחד מעורכי הניו יורק טיימס שביקר בישראל באותם הימים, קליפטון דניאלס (חתנו של הנשיא לשעבר הרי טרומן), שהה בארץ לרגל חגיגות יום העצמאות והוא והכתב הירושלמי של העיתון לא סברו כי יש סיבות מיוחדות המצדיקות המשך נוכחות בישראל והוא חזר לאמריקה.

מפעיל את מנהל לשכת העיתונות הממשלתית, אף הוא כפוף לראש הממשלה, לארגן מסע פרסום נגד המדענים הגרמנים בניגוד למדיניות של השר הממונה, במקרה זה ראש הממשלה. בן-גוריון וסגן שר הביטחון שמעון פרס חרדו שמא פרסומים אלה יזיקו לקבלת נשק מגרמניה. כאמור, עיקר המאמץ היה למנוע דליפת ידיעות לא רצויות לממשלת אשכול החל מ-1960 נעשתה פעולה מתמשכת בקרב כתבי החוץ בישראל למניעת כל פרסום על הקמת הכור הגרעיני בדימונה, חלקה של צרפת בהקמתו, הוויכוח הציבורי בישראל בנושא הגרעיני ולאחר מכן למנוע כל פרסום על ביקורי מומחים אמריקנים בדימונה במסגרת הסכם בין ראש הממשלה אשכול וממשלו של הנשיא לינדון ג'ונסון. מכל זה היה ברור כי לישראל לא היה קו הסברה אחיד בנושאים מרכזיים. דבר זה עתיד היה לבוא לידי ביטוי בימים הראשונים של תקופת הכוננות החל ב-14 במאי 1967. מהיכן שאבו ראשי ההסברה את המידע שלהם? מקור אחד היו השרים הממונים, בעיקר שר החוץ שפעל באמצעות דובר משרד החוץ, פורום גלילי שבו נמסר מידע נוסף, ודובר צה"ל שהוזן באופן

הקדחתניים שהתנהלו במטכ"ל. על דיונים אלה ועל ההכנות שישראל החלה לנקוט הוטלה צנזורה חמורה. זה מנע כל התייחסות לחילוקי הדעות שהחלו להתהוות בין הממשלה לבין אלופי המטה כללי של צה"ל. גם עבודתו של דובר צה"ל, אל"מ רפי אפרת, לא הייתה קלה. הוא לא יכול היה לפרסם את פרטי הדיונים במטה הכללי ולהציג את הסכנות הנשקפות לישראל. מצד אחד היה רצון להרגיע את הציבור בישראל כי המצב בשליטה, ומצד שני היה צורך דחוף לתבוע מארצות הברית וממעצמות אירופה המערבית, בייחוד צרפת ובריטניה, לעמוד בהתחייבויותיהן משנת 1957 ולהודיע במפורש לנשיא מצרים כי כל תוקפנות מצדו תיתקל בפעולה נמרצת מצדה של ארצות הברית. לשבחים של אלופי צה"ל יש לציין כי איש מהם לא ניצל את קשריו עם כתבי חוץ על מנת ללחוץ על הממשלה דרכם ולא הדליף פרטים מביכים מדיוני המטה הכללי.

התפנית הדרמטית אירעה בבוקר ה־23 במאי, בעת שנאצר הודיע על סגירת מצרי טיראן בידיעה ברורה כי זו עילת מלחמה. גם לראש

כעבור יומיים חל שינוי משמעותי. מצרים ביקשה מהאו"ם לפנות את כוחותיו, והמזכיר הכללי של האו"ם או טאנט נענה לה והורה לכוח החירום של האו"ם לפנות את מעוזיו משארם א-שיח' ומרצועת עזה. האווירה השתנתה מקצה לקצה. עתה היה ברור כי מצרים הפרה בגלוי שניים מתוך שלושת ההסדרים שישראל השיגה אחרי מלחמת סיני: היא הכניסה כוחות גדולים לסיני שהיה אמור להיות שטח מפורז וגירשה את כוחות האו"ם שהיו מוצבים מנובמבר 1956. ההיסטוריה בעולם הערבי הרקיעה שחקים. שידורי הרדיו והטלוויזיה מלאו מוסיקה צבאית וקריאות עידוד לנשיא גמאל עבד א-נאצר לחסל את ישראל. היה ברור כי המהלך המצרי הבא יהיה להטיל הסגר ימי על מצרי טיראן ובכך לקבור סופית את הסדרי מארס 1957 שאפשרו לישראל לסגת מחצי האי סיני ומרצועת עזה לאחר מבצע קדש. מספר כתבים זרים סיקרו את יציאתם של כוחות החירום של האו"ם מרצועת עזה במחסום ארז, בקילומטר ה־95. הם ראו את מפקד הכוח, הגנרל הודי אינדאר ג'יט ריקייה, מודיע לבכיר הישראלי על עזיבת הכוח. הבכיר הישראלי היה סמל מילואים לא מגולח ולבוש ברישול בבגדי שדה. לישראל החלו להגיע כתבים זרים במספר גדל והולך, בעיקר מאירופה ומארצות הברית. רבים באו כי הכתבים הקבועים הודיעו למערכות שלהם כי בישראל מתרחש משבר עמוק וצפויה מלחמה בעתיד הלא רחוק. דיווחים דומים הגיעו גם מהכתבים הזרים שהיו מוצבים בבירות הערביות, בייחוד בקהיר ובביירות. הכתובת הראשונה של הכתבים הזרים היו לשכות העיתונות בירושלים ובתל-אביב על מנת להסדיר את קבלת תעודת העיתונאי שהקלה עליהם לקבל שירותים מדובר צה"ל ומשרדי ממשלה. ניכר גידול של עשרות כתבים.⁷

הדיווחים של כתבי החוץ תיארו מבוכה גדולה בקרב מקבלי ההחלטות בישראל, אי שקט גדל והולך בקרב האוכלוסייה האזרחית והתחלת גיוס נרחב של כוחות מילואים. האחראים להסברה לא קיבלו תדרוך אחיד מגורם מרכזי אחד. גורם כזה לא היה בנמצא וכל אחד מבכירי ראשי ההסברה נאלץ להתקשר אל מקורותיו על מנת להבין מה מתרחש במערכה הדיפלומטית ולאחר מכן לתדרך את העיתונאים שעמם עמד בקשר שוטף ולהסביר מה עומד לקרות. הייתה זו משימה כמעט בלתי אפשרית. הסיבה לכך הייתה פשוטה: איש מהם לא ידע בפני איזו מציאות חדשה ישראל ניצבת. ראש הממשלה ושר הביטחון לוי אשכול סירבו להתראיין. שר החוץ אבא אבן היה מוכן להעניק שיחות רקע מבלי שיצוטטו בישראל. השר ישראל גלילי אף הוא לא היה מוכן להתראיין. גם מזכירת מפא"י גולדה מאיר, ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון ומנהיג האופוזיציה מנחם בגין סירבו להעניק ראיונות. בין קובעי המדיניות לא נמצאה אישיות בולטת שהסכימה לתדרך את הכתבים הזרים. בצה"ל התמונה הייתה קצת שונה. ראש אמ"ן, אלוף אהרן יריב, שהכיר היטב את העיתונות הזרה בכלל ואת זו האמריקנית בפרט מתקופת כהונתו כנספח צה"ל בווישינגטון, נעתר לשתף פעולה בתנאי שהכול יהיה על בסיס של שיחות רקע לא לציטוט ולא לייחוס.

מי שהיו מוכנים להעניק שיחות רקע היו שמעון פרס ובמידה פחותה משה דיין. לפרס היו קשרים מצוינים עם עיתונאים צרפתים. אף על פי ששניהם ידעו היטב מה מתרחש במטה הכללי ובייחוד על תחושתם של רוב אלופי צה"ל, הם סירבו להתייחס לדיונים

החרדה עלה בקרב האזרחים ומתגברת תחושת אכזבה גדולה של האזרח הישראלי הממוצע ממה שנתפס בעיניו ככגידת המעצמות הגדולות בישראל וכשתיקת העולם הנאור. מאחר שהישראלים לא תלו תקוות גדולות באו"ם, הרי שהדיונים העקרים במועצת הביטחון לא נסכו תחושה של רצינות, דחיפות או מעשיות. משהחלה לחלחל ההרגשה כי גם המנהיגות אינה עונה על הציפיות והיא משדרת היסוסים וחוסר ביטחון, התעצמו תחושות האויב ביטחון וישראלים החלו לחשוש שמא דברי הרהב של מנהיגי מדינות ערב, ונאצר בראשם, עלולים להתממש וישראל תושמד.⁸

כתבי חוץ רבים סברו כי הם באו לסקר את סופה של המדינה היהודית. למעטים מהם נאמר במפורש כי צה"ל חזק ומוכן לכל אפשרות. הצבא העדיף להצטייר כגורם לא חלש. הדילמה העיקרית של ראשי הצבא הייתה כיצד לטעת בקרב העם בישראל תחושה של ביטחון; מצד שני היה ברור כי צה"ל איבד את כושר ההרתעה שלו ולא הצליח למנוע חדירת כוחות מצריים גדולים לסיני, גירוש כוח האו"ם וסגירת מצרי טיראן. התוצאה – ישראלים רבים החלו לחשוש לעתידם ולעתיד מדינתם. היו שאף דיברו במפורש על שואה חדשה שתרחש 22 שנה לאחר תום מלחמת העולם השנייה, שבה הושמד שלישי מהעם היהודי. הצנוורה הצבאית לא יכלה למנוע כתבות שדיברו במפורש על תחושות הציבור. הדיווחים הללו בכלי התקשורת בארצות המערב העמיקו את החרדה בקרב קהילות יהודיות בתפוצות והם החלו להתארגן מהר לעשות את מה שידעו לעשות היטב: הפגנות בכיכרות הערים הגדולות, לחץ על מנהיגי ארצותיהם ובעיקר גיוס כספים עבור המדינה שנראתה להם נתונה במצור מתהדק ועל סף השמדה. יהודים רבים חשו שאם ישראל תאבד יהיה עתידו של העם היהודי מוטל בספק. עתה הם הבינו מהו תפקידה של ישראל בחיי העם היהודי. לארץ החלו לבוא אלפי צעירים יהודים שהתנדבו לעבודות שונות בישראל הנצורה.

מבלי משים תחושת החורבן הקרב והולך דרבנה את הכתבים לכתוב כתבות אוהדות לישראל, ובעיקר החמיאו לישראלים אשר ניסו להמשיך בשגרת חייהם ולקיים אורח חיים נורמלי ככל האפשר ועם זאת להתכונן לבאות מתוך תחושה של אין ברירה. הפעם חייבים להילחם על הבית, הפעם הנושא לא היה פתרון בעיית הפליטים הערבים מ-1948 או הקמת מדינה פלסטינית, אלא עצם קיומה של מדינת ישראל. מרבית הכתבים המבקרים לא התמצאו דיים בנכסי הפוליטיקה הישראלית ונוקקו לתדרכים של ראשי ההסברה. גם אלה לא תמיד מצאו את רגליהם במבוכי ההתפתחויות שבמרכזם עמדה התביעה של כמה מנהיגים פוליטיים בכירים להחליף את ראש הממשלה או למצער לדרוש מאשכול לוותר על משרד הביטחון. מעטים ידעו על שיחות ראשי המערך עם אנשי המפלגה הדתית הלאומית שראשה, משה חיים שפירא, התנגד למלחמה יזומה אבל דרש להקים ממשלת חירום לאומית. מתי מעט ידעו על דיונים עם כמה מראשי רפ"י, בייחוד עם שמעון פרס, על אפשרות צירופו של משה דיין לממשלה כשר ביטחון או אף לתת לו מינוי בחזית הדרום. מתי מעט ידעו כי מנהיגי חירות, מנחם בגין, נפגש עם בן-גוריון ואף העלה את הרעיון להחזירו לראשות הממשלה. אולם גם הוא הבין כי המנהיג הישיש כבר אינו כשיר למשימה כזו בתנאים החדשים שנוצרו.⁹

THE MIDDLE EAST WAR:
60 BLOODY HOURS!
A pictorial history
Arab vs. Jew in one of the bloodiest and most historic wars ever fought!

הממשלה לוי אשכול היה ברור באותו בוקר כי ישראל עומדת בפני מלחמה. עד אז הוא ניסה להרגיע את המצב באמצעות שתי הודעות מרגיעות בכנסת כי לישראל אין כל כוונה לפתוח במלחמה ואם המצרים יסיגו את כוחותיהם מסיני ויוחזר כוח האו"ם המשבר ייושב. מספר כתבי החוץ החל לגדול באופן משמעותי. בלשכות העיתונות נרשמו למעלה ממאתיים איש, מרביתם צוותי טלוויזיה. לישראל החלו להגיע כמה מהכתבים הבולטים ביותר בעיתונות הבינלאומית. בלטו בהם פטריק דונובן וג'יימס קמרון מבריטניה שכתבו עבור **האובזרוור** והסנדיי טיימס, רוברט טות מהלוס אנג'לס טיימס, ארתור ויסי מהשיקגו טריביון, אלפרד פרנדלי מהושינגטון פוסט, פלורה לואיס מהניו יורק טיימס, רנדולף ווינסטון צ'רצ'יל (בנו ונכדו של ראש הממשלה הבריטי האגדי) שנשלחו מטעם ניוז אוף דה וורלד. כמה עיתונאים בכירים אמריקנים שהגיעו ישירות מווייטנאם ציפו כי צה"ל יעמיד לרשותם אותם אמצעים שקיבלו מצבא ארצות הברית בווייטנאם, כולל הליקופטרים וגישה ישירה למפקדים הבכירים. עד מהרה התברר להם כי צה"ל אינו עובד בשיטות כאלה.

האחרים להסברה הגיעו למסקנה כי במקום שימתינו לראיונות עם ראשי המדינה עדיף לשגר את הכתבים הזרים למקומות הריכוז של כוחות המילואים, לדווח על הכוננות שישראל נמצאה בה, על צעירים וקשישים שהחלו לתפוס את מקומם של אנשי מילואים שגויסו והחלו לחלק מזון לחנויות, דואר, להתנדב לעבודות שונות בבתי חולים, בבתי ספר ובגני ילדים. מלאכה זו לא הייתה קשה. לכתבים רבים היו ידידים שגויסו למילואים, והם יכלו לדווח על חיי השגרה של משפחות רבות בישראל ואף לראיין את המגויסים בבסיסי האימונים שלהם, או במקרה של ירושלים בעמדות לאורך הקו העירוני. התמונה שהצטיירה מהכתבות מישראל הייתה כי סף

ישראל לא תוותר, היא תילחם אפילו נגד העולם כולו. אחת הכתבות אמרה במפורש כי כל אדם הגון אינו יכול אלא להתפעל מקור הרוח שהישראלים הפגינו בעת צרה ומצוקה. עם זאת נוצר מצב מוזר. כלי התקשורת בעולם הערבי, תחנות הרדיו הממלכתיות בקהיר, בדמשק ולקראת סוף מאי גם בעמאן קראו ללא הרף לחיסול הישות הציונית ששמה ישראל, בעוד כלי התקשורת הישראלים לא הצליחו להתמודד עם הברקים והרעמים הללו שבאו ממדינות ערב. רק בשבוע האחרון לפני המלחמה נקרא לדגל האלוף (מיל.) חיים הרצוג ששידוריו ברדיו הממלכתי הישראלי החלו לנסוך תחושה של ביטחון בקרב אזרחי ישראל המבוהלים. משום מה שידורים אלה לא תורגמו לשפות זרות, מה גם שהרצוג לא נשא בתפקיד ממלכתי כלשהו והיה ממנהיגי רפ"י.

כמו יתר אזרחי ישראל המתניו גם כתבי החוץ לשובו של שר החוץ אבא אבן, שיצא ב־24 במאי לפריס, ללונדון ובעיקר לווינגטון, לבדוק מהי עמדת המעצמות ובעיקר מה כוונותן לעשות נוכח הכוח המצרי הגדול בסיני, גירוש כוח האו"ם וסגירת מצרי טיראן. אבן רמז לג'ונסון כי ישראל לא תוכל לשבת בחיבוק ידיים לנצח. ג'ונסון ביקש מישראל ארכה למציאת פתרון דיפלומטי. אבן שב לישראל ושכנע את שרי הממשלה להמתין עם מכת המנע על פי בקשתו המפורשת של נשיא ארצות הברית. אבן ובכירי משרד החוץ תדרכו מספר נבחר של כתבים זרים כ"שיחות רקע". המסר שהם שידרו היה: "אסור לתת לצה"ל לעשות מלחמה"¹². ראש הממשלה לוי אשכול מסר לאומה על החלטת הממשלה לא להנחית מכת מנע. מאחר שהנאום הוכן בחופזה לא היה זמן לתרגמו ולהדפיסו וראש הממשלה החליט להקריאו בשידור חי. התוצאה הייתה השידור האומלל שבו בלט הגמגום של ראש הממשלה. כתבי חוץ עקבו אחרי תגובת הישראלים במהלך השידור וראו כיצד כמה מחיילי המילואים רתחו מזעם ושאלו איך נצא למלחמה תחת מנהיגות עייפה וחסרת ביטחון כזו. כתב זר תיאר את כל הישראלים הצמודים לטרנזיסטורים שלהם, בחזית ובעורף, דבוקים למוצא פיו של ראש הממשלה. כגודל הציפייה כך היה גודל האכזבה. הדרישה להדיח את אשכול ממשרד הביטחון התעצמה.

ראשי המערך החליטו למנות את יגאל אלון לשר ביטחון, אבל הרחוב זעם והם הבינו כי לא יוכלו להעביר מינוי זה. אלון שוכנע לוותר ודין התבקש ליטול על עצמו את תפקיד שר הביטחון. למעשה ראש הממשלה הודח ממשרד הביטחון על ידי חבריו להנהגת המפלגה (להוציא מזכירת המערך, גולדה מאיר), שלא האמינו ביכולתו לשאת את המשא הכבד.

תחושת המצור המתהדק גברה ב־30 במאי בעת שחוסייין מלך ירדן, מלווה בראש אש"ף אחמד שוקייירי, טס לקהיר וחוסייין חתם על הסכם הגנה עם מצרים והעמיד את צבא ירדן תחת פיקודו של גנרל מצרי. עתה היה ברור כי ישראל לא תוכל להמתין לנצח. הצנזורה פסלה דיווחים על יציאתו לווינגטון של ראש המוסד מאיר עמית כדי לעמוד באמצעות קשריו עם ראשי משרד ההגנה והביון על עמדתה של המעצמה נוכח הצטרפותה של ירדן לעניבת החנק סביב ישראל. סוף השבוע האחרון לפני פרוץ הקרבות היה חזיון סוריאליסטי. שר הביטחון דיין נתן הוראה לשחרר הביתה עשרות אלפי חיילי מילואים וחופי הרחצה מלאו אדם. בשבת אחרי הצהריים, 3 ביוני

כתבי החוץ ניוזנו בעיקר ממה שהופיע בעיתונות הישראלית, מתדרכי עיתונאים ישראלים ומשיחות עם המופקדים על הקשר עם מרכיבי לשכת העיתונות, משרד החוץ וקציני דובר צה"ל. מרביתם התעניינו פחות בתמרונים הפוליטיים במערכת המפלגתית הישראלית, שכנראה לא עניינו במיוחד את ציבור קוראיהם או מאזיניהם. הם עסקו הרבה בסיפורים אישיים וראיינו ישראלים ממוצעים, הרבה מהם ניצולי שואה, בוגרי מלחמת העצמאות של ישראל ומלחמת סיני. התמונה שהצטיירה כלפי חוץ הייתה של אזרחים מדוכאים שחרדו לגורל משפחותיהם ומדינתם נוכח בוגדנות העולם ומה שנראה כחולשת מנהיגיהם. הצנזורה הצבאית לא התירה להם לדווח על הכנת גנים ציבוריים בתל-אביב כמקומות קבורה זמניים לעשרות אלפי קורבנות. הצנזורה מנעה פרסום התמוטטות בת היומיים של ראש המטה הכללי יצחק רבין, ובעיקר הטענות המרות שהטיוח בראש הממשלה ושר הביטחון אלופים חברי המטה הכללי ובראשם ראש אג"ם עזר וייצמן וראש פיקוד ההדרכה אריאל שרון.¹⁰

החשש הגדול של ממשלת ישראל היה כי דברים ידלפו לחוץ לארץ והצנזורה תיעקף על ידי ציטוטם בתקשורת המקומית; הנוהג המקובל היה כי חומר שהתפרסם בחוץ לארץ הותר לפרסום בישראל תוך ציון כי הדיווח הוא ממקורות זרים. חלק מהבעיה היה האופי הפוליטי של הסברת הפנים. בראשה עמד השר ישראל גלילי, ממנהיגי אגף אחדות העבודה של המערך שתמך באשכול ועשה כל מאמץ, יחד עם מזכירת המערך גולדה מאיר, למנוע הקמת ממשלת חירום לאומית וכניסת רפ"י וחירות לממשלת הצלה לאומית. הם סברו כי אם אשכול חייב לוותר על משרד הביטחון עדיף לתת את התפקיד ליגאל אלון, איש אחדות העבודה, מאשר ליריבו הוותיק משה דיין, איש רפ"י. אבל לגלילי ואנשיו לא הייתה כל שליטה על אמצעי התקשורת הגדולים בישראל שכללו בעיקר את היומנים הארץ, מעריב וידיעות אחרונות. הארץ התגלה כעיתון אופוזיציוני לכל דבר שהיה מקושר היטב למנהיגי רפ"י ודרש במפגיע, אם כי בנימוס רב ובמתנות שאפיינה את קו המערכת שלו, את הדחתו של לוי אשכול ממשרד הביטחון. כתבי החוץ לא תמיד הבינו את הדקויות ובעיקר לא הצליחו לעקוב אחרי התמרונים הבינ-מפלגתיים. דברים אלה עניינו אותם פחות מהתמונה הרחבה של מדינה במצור מתהדק ועמה המצוי אולי על סף השמדתו.¹¹

הדיווחים של כתבי החוץ, אוהדים ככל שהיו, לא העלימו את תחושת המצור המתהדקת. הם גרו בתי המלון הריקים. בתי הקפה והמסעדות היו שוממים, ומקומות הביילוי בתל-אביב נסגרו למעשה. בין ה־24 וה־25 במאי עזבו 8,000 איש את ישראל, מרביתם תיירים ואזרחים זרים, מיעוטם ישראלים. שגרירויות זרות המליצו לאזרחיהן לצאת את ישראל. כל זה הגביר את תחושת המצור. עד ה־28 במאי גויסו למעלה מ־200,000 חיילי מילואים. אי אפשר היה להסתיר עובדה זו אבל על הכתבים נאסר לדווח על מספר המגויסים. כמה כתבי חוץ שאלו ולא קיבלו מענה משכנע כמה זמן תוכל כלכלת ישראל להחזיק מעמד נוכח גיוס מסיבי כזה. ההרגשה הייתה של ערב אירוע אפוקליפטי.

ישראל דמתה בעיני ישראלים רבים לצ'כוסלובקיה של שנת 1938 שהוקרבה על ידי מעצמות המערב לפייס את היטלר. אבל הדיווחים השכילו גם לשדר תחושה של אנו לא נהיה צ'כוסלובקיה,

את תל־אביב, את חיפה ואת ירושלים וכי לישראל נגרמו נזקים קשים. שידורים אלה צוטטו בהרחבה באמצעי התקשורת בעולם וגרמו בהלה רבה בקרב יהודי התפוצות, אבל הם העדיפו לחכות לתגובת ישראל. זו בוששה לבוא. בקרב הכתבים הזרים שהיו קשורים לעמיתיהם הישראלים הצטיירה תמונה והבנה כי ישראל ניצחה במלחמה בשלוש שעותיה הראשונות. המופקדים על ההסברה קיבלו הנחיה לא לתדרך את הכתבים ולשמור על הערפול המכוון. לקראת ערב החלו להתרכז בבניין הכנסת מספר גדל והולך של כתבים זרים שבאו על אף ההפגזה הירדנית. הם באו לישיבת הכנסת שהייתה אמורה להשביע בין היתר את שר הביטחון החדש. אבל הוא היה עסוק בניהול המלחמה ולא בא. ראש הממשלה לא נעתר לשוחח עם הכתבים ואף סירב להעניק ראיון שהובטח לעורך כתב העת הבריטי החשוב האקונומיסט. במקום זה הוא כינס בכנסת ישיבת ממשלה שבה הוחלט לכבוש את ירושלים המזרחית ואת הגדה המערבית. משיבת הכנסת חזרו הכתבים שהיו בירושלים למשרדי לשכת העיתונות במגרש הרוסים דרך הרחובות השוממים של העיר. מדי שעה־שעתיים היה מגיע למשרדי לשכת העיתונות במגרש הרוסים בירושלים ראש העיר טדי קולק שאסף במכוניתו כתבים לסיור ברחבי העיר. בערב נודע כי צלם העיתונות הנודע פול שוצר, שעבד עבור טיים־לייף, נהרג בחזית הדרום מפגיעת פגז בנגמ"ש שבו נסע. עמו נפצע קצין הליווי שלו מטעם דובר צה"ל. עיתונאי אחר שנהרג בצד הירדני של ירושלים היה טד ייטס, כתב האנ.בי.סי האמריקני. גופתו הובאה לבית החולים האוסטרי שבעיר העתיקה בירושלים.

לקראת חצות של היום הראשון למלחמה כונסה בבית סוקולוב בתל־אביב מסיבת עיתונאים עם מפקדי צה"ל ובראשם הרמטכ"ל יצחק רבין, בה נמסר על ההישגים האדירים של חיל האוויר הישראלי שהשמיד אותו יום 362 מטוסי אויב. היה ברור כי המערכה הוכרעה ונתרה עתה רק השתלטות כוחות הרגלים של צה"ל על השטחים שבהם היו כוחות האויב – סיני, הגדה המערבית ורמת הגולן. ביום השני למלחמה החל להתרכז בירושלים מספר גדל והולך של כתבי חוץ. היה ברור להם כי ירושלים תהיה הסיפור של המלחמה, והם לא היו מוכנים להחמיץ סיפור זה. לראשי ההסברה לא היו הנחיות מפורטות מה עליהם לעשות, לכן הם נקטו יוזמות פרטיות. אחד מהם הוביל כתבים לזירות שונות בקו העירוני; אחר לקח כתבים לבקר במקלטים; שלישי ניסה לארגן ראיונות עם ראשי המדינה אבל לשווא.

בחזית הדרום לוו כתבים זרים על ידי קציני קישור של יחידת דובר צה"ל למקומות שונים בזירה. איש מהכתבים הזרים לא היה בגליל והחמיץ את התקפת הנפל של הסורים על יישובי אצבע הגליל בבוקר היום הראשון למלחמה. ביום השני למלחמה החלו להגיע לישראל עוד ועוד כתבי תחנות רדיו, טלוויזיה והעיתונות המודפסת. ביניהם היו רנדולף ווינסטון צ'רצ'יל, ששבנו כדי לדווח על המלחמה. ירושלים הנצורה הייתה עתה הזירה המרכזית. טדי קולק המשיך להסיע עיתונאים במכוניתו ברחבי העיר. מהצד הירדני הגיעו כמה עיתונאים שהיו מוצבים שם ודיווחו על היאוש שפקד את תושבי העיר המזרחית. יחד עם מרבית תושבי ירושלים המזרחית והגדה המערבית הם האמינו בבוקר יום ראשון כי למחרת יהיו בתל־אביב הכבושה על ידי הכוחות הערבים. כתבי החוץ חיפשו נקודות תצפית כדי לראות

1967, כינס שר הביטחון החדש מסיבת עיתונאים בבית סוקולוב בתל־אביב. הייתה זו הפעם הראשונה למן פרוץ המשבר ששר בכיר כינס מסיבת עיתונאים באנגלית לכתבים זרים על מנת להסביר להם את המתרחש. מטרתו של משה דיין הייתה, כפי שכתב בזיכרונותיו, "להטעות את המצרים וליצור רושם, שאף־על־פי שקמה ממשלת ליכוד לאומי ונתמנית שר ביטחון אין אנו עומדים לפתוח בפעולה צבאית ונמשיך בפעולה מדינית עד למיצוייה"¹³. הוא השיג הטעיה זו; בדיווחיהם של כתבי החוץ נמסר שישראל אינה יוצאת בשלב זה למלחמה. אפילו רנדולף ווינסטון צ'רצ'יל שיומיים קודם לכן תודרכו אישית בידי משה דיין הבינו כי המשבר נדחה ולמחרת שבו ללונדון. השגריר הבריטי בישראל דיווח לממשלתו ב־4 ביוני כי לא תהיה מלחמה. ההטעיה של דיין הצליחה, אם כי מנהיג ערבי אחד הבין ואף אמר למפקדיו כי עליהם להתכונן להתקפה ישראלית בבוקר יום שני, ה־5 ביוני. נשיא מצרים נאצר היה זה שהבין כי ישראל לא תוכל להמתין ללא מעש תקופה ארוכה.

ההחלטה לתקוף את חילות האוויר של מדינות ערב התקבלה ב־4 ביוני ונוסחה בצורה כללית: הממשלה מסמיכה את ראש הממשלה ושר הביטחון לנקוט כל צעד שיבטיח את שלומה של ישראל. לכמה כתבים זרים שלא נפלו במלכודת ההטעיה של דיין נודע ממקורותיהם כי בבוקר ה־4 ביוני קיבלו בתי החולים הוראה לשחרר את כל החולים שאפשר היה להחזירם הביתה ולהיכנס למצב של כוונות עליונה. על יסוד זה טלפן כתב השיקגו טריביון, ארתור ויסי, לעיתונו כי הכוונות בישראל עתה היא כמו של סבון "איבורי". הצנזורה הישראלית לא ידעה כי הפרסומת באמריקה לסבון זה הייתה כי יעילותו 99 אחוז. אנשי המערכת בלוס אנג'לס הבינו כי בישראל הוכרזה כוונות עליונה, כי הגיוס כמעט טוטלי וכי פירוש הדבר מלחמה בהקדם.

הצנזורה אסרה על שיגור כל כתבה שממנה יוכל להשתמע כי ישראל ניצבת על סף הנחתת מכת מנע. ביום שני, ה־5 ביוני 1967, נשמעה אזעקה בכל רחבי ישראל. מרבית הכתבים הבינו כי פירוש הדבר מלחמה. ואכן, במהלך הבוקר פורסמו הודעת דובר צה"ל כי כוחות ישראל יצאו לבלום מתקפה של כוחות האויב. שודרו גם הודעות ראש הממשלה ושר הביטחון. כתבי החוץ התרכזו בלשכות העיתונות בתל־אביב ובירושלים. כמה מהם צוותו לכוחות שריון של צה"ל בחזית הדרום. איש לא ידע כי ממשלת ישראל העבירה שדר למלך חוסיין באמצעות מפקד משקיפי האו"ם, גנרל אוד בול, כי אם הוא לא יפתח באש ישראל לא תתקוף אותו. תשובתו הייתה פתיחת אש לאורך כל החזית הירדנית כולל הקו העירוני בירושלים. יריות בודדות נשמעו החל מהשעה 10:30 ולאחר מכן החלה הפגזה של מרגמות ותותחים. רחובות ירושלים התרוקנו במהירות. בין הראשונים שחיפש מחסה היה העורך הבכיר של הניו יורק טיימס, ג'יימס רסטון, שהגיע כמה שעות קודם לכן לישראל.

באותו בוקר נפוצו שמועות על הישג אדיר של חיל האוויר הישראלי שהשמיד עשרות מטוסים מצרים על הקרקע. הצנזורה אסרה על העברת מידע כזה. שר הביטחון רצה בערפל קרב לפחות ביום הראשון של המלחמה, על מנת שישראל תמשיך להצטייר כקורבן ולא תושט עליה הפסקת אש לפני השגת המטרה העיקרית של ההתקפה – שבירת הצבא המצרי. לכן לא נעשה כל מאמץ להזים ולהכחיש את שידורי תחנות רדיו בקהיר, דמשק ועמאן כי מטוסים ערבים הפציצו

הכתבים לא דיווחו על בעיות עם הצנזורה הצבאית. ההנחה הכללית של הצנזור הראשי, אל"מ ולטר בראון, הייתה לא להכביד על כתיב החוץ ולאפשר להם דיווח שוטף ללא ביקורת קפדנית. כמה מהתלונות של הכתבים הזרים נסבו על העובדה כי כמה צנזורים שבחייהם האזרחים היו פרופסורים לספרות אנגלית באוניברסיטה העברית וגויסו כאנשי מילואים, העירו להם בעיקר על התחביר, על הדקדוק ועל הסדר ההגיוני של כתבותיהם.

לקראת ערב יום חמישי ה-8 ביוני, בעת שלא היה ברור אם זה"ל יכבוש את רמת הגולן, הוטל איפול מלא על תנועות זה"ל בצפון. כמו כן נותק הקשר האלחוטי והטלפוני בין ישראל והעולם החיצוני כדי למנוע מהכתבים לשגר כתבות ספקולטיביות על המהלך האחרון של ישראל במלחמה – כיבוש רמת הגולן. כתבים ספורים החליטו לעלות לכיוון עמק החולה. תושייתם התבררה כנכונה בעת שהם צפו בהתקפת זה"ל על רמת הגולן, שהחלה ביום שישי בשעות הבוקר המוקדמות. זה"ל לא צירף כתיב חוץ להתקפה על רמת הגולן, אולם הם הבינו את המתרחש. כמה מהם הצליחו להגיע בכוחות עצמם לקונייטרה מידי לאחר כיבושה וההכרזה על הפסקת אש בחזית זו. המלחמה תמה. איש מהם לא ידע על האולטימטום שברית המועצות הגישה לישראל באמצעות ארצות הברית, כי עליה להפסיק את התקדמות זה"ל לעבר דמשק אחרת תסתכן בהתערבות צבאית סובייטית.

לכן במהלך הקרבות היה הדיווח של כתיב החוץ נלהב ותמך במלואו בגרסה הישראלית. אלה שהיו בישראל במהלך שלושת השבועות של הכוננות שקדמו למלחמה, נסחפו בהתרגשות הכללית שאזחה באזרחי ישראל ומעבר לים בקרב יהודים בתפוצות. הסיפורים התמקדו עתה בתכנון המלחמה, במכה המקדימה של חיל האוויר ובעיקר בגיבורי המלחמה ובמצביאיה. ההתמקדות הייתה במשה דיין ולאחר מכן ביצחק רבין. ראש הממשלה אשכול לא היה נושא לסיקור עיתונאי. הגלגל החל להתהפך קמעא בעת שכמה כתבים דיווחו על נחשול של פליטים ערבים שהחל לזרום מהגדה המערבית, ובעיקר ממחנות הפליטים באזור יריחו, לכיוון הגשרים הרוסים על נהר הירדן. תיאור הפליטים הנמלטים ורור אהדה בעולם והממונים על ההסברה נדרשו להסביר מהן כוונותיה של ישראל בימים הבאים. אלה לא יכלו לתת הסבר הולם ומשכנע, בעיקר מפני שהמלחמה התרחשה במהירות רבה והממשלה לא התפנתה לדון בתכניות שלאחר המלחמה. היה ברור כי ישראל יצאה למלחמה ללא יעדים מדיניים ברורים.

אף אחד ממנהיגי ישראל לא היה מוכן להתראיין בנושא עתיד השטחים והאוכלוסייה שהתגוררה בהם. יומיים לאחר הפסקת האש, ב-12 ביוני, הופיע ראש הממשלה בכנסת ולאחר ששיבח את זה"ל ואת אזרחי ישראל הודיע כי בשלב זה ישראל תמשיך להחזיק בשטחים על שימצא פתרון מדיני. בשלב זה כבר היה ברור כי דעת הקהל בישראל חצויה בנושא הקרדינלי הזה שממשיך לפלג את הישראלים עד עצם היום הזה. כמה שרים תדרכו כתיב חוץ נבחרים במגמה להשפיע באמצעותם על דעת הקהל בעולם ובעיקר על הממשל האמריקני. שר החוץ אבא אבן דיבר על החזקה זמנית בשטחים כפיקדון עד שיחל משא ומתן עם המדינות השכנות. שר הביטחון חזר על אמרתו כי הוא מחכה לטלפון מהערבים. סגן ראש הממשלה יגאל אלון דיבר על הצורך להחזיק בשטחים. כבר בימים הראשונים לאחר המלחמה החל

את הקרבות בעיר. אחת מנקודות אלה היה גג בניין ההסתדרות שברחוב שטראוס, עליו נקבצו כמה עשרות כתבים. המעט שראו לא נתן תמונה מלאה של המתרחש. מעטים ראינו את בכירי מנגנון הפיקוח של האו"ם שפנו בבושת פנים מארמון הנציב ביום הראשון למלחמה, לאחר שנכשל ניסיון ירדני לכבוש את ארמון הנציב.

היום השלישי של המלחמה, יום רביעי ה-7 ביוני, היה מבחינת הסיקור והסיפור היום ההיסטורי של המערכה – יום ירושלים. בבוקר אותו יום החלטתי לקחת כמה כתבים זרים לעיר העתיקה. בשעות הבוקר המוקדמות יצאתי לכיוון הקונסוליה האמריקנית בעיר המזרחית ומשם למלון "אמריקן קולוני". התברר לי כי אפשר להביא עוד כמה כתבים לעיר המזרחית ומבלי לדעת כי בדיוק באותה שעה הגיעו הצנחנים לכותל המערבי חזרתי למשרדי שבמגרש הרוסים, ארגנתי כמה כלי רכב של הכתבים ועשינו את דרכנו לשער האריות דרך מעבר מנדלבאום. כמה דקות לאחר מכן עלו ברגל לכיוון שער האריות ומשם לעבר הר הבית. המראה שנגלה לעינינו היה מרגש.

ליד המסגד התמקמו מפקד חטיבת הצנחנים מוטה גור ומטהו. מכל עבר נשמעו עדיין רירות של צלפים ירדנים. מוטה גור העדיף לא להתראיין והכתבים המשיכו לפשפש קטן וירדו במדרגות לכיוון הכותל. הם הגיעו בדיוק בעת שהרב הראשי של זה"ל, אלוף שלמה גורן, תקע בשופר. ההתרגשות שאפפה את כתיב החוץ, כמה מהם שועלי קרבות ותיקים, הייתה אדירה. נראה היה כי הם נסחפו לתחושה כי מול עיניהם מתרחש אירוע היסטורי. בפעם הראשונה מאז חורבן הבית השני היו שוב הר הבית והכותל המערבי בידי יהודים. לאחר חצי שעה הם חזרו לעיר המערבית על מנת לדווח על מה שראו. לימים סיפר מייק אליקנס, כתב הבי.בי.סי וסי.בי.אס כי בעת ששייר לניו יורק, הייתה שם שעת בוקר מוקדמת ואלפי יהודים אמריקנים יצאו מבתיהם לרחובות, צוהלים ונרגשים. הכתבים אצו לדווח על כיבוש הכותל והחמיצו את בואו של שר הביטחון וראש המטה הכללי לכותל המערבי. כמה מהם שבו לכותל בשעות אחרי הצהריים וסיקרו את הגעתו של ראש הממשלה אשכול לאתר קדוש זה.

שחרור ירושלים האפיל על כל החזשות של אותו יום. העיתונות הזרה לא הייתה מיוצגת בעת שכוחות זה"ל הגיעו לשארם אישי' בפיקודו של ראש אג"ם עזר וייצמן. לקראת ערב ביקשה ירדן הפסקת אש. מצרים הלכה בעקבותיה יום לאחר מכן. כמה כתבים הוזמנו על ידי דובר זה"ל להצטרף לטיסה שממנה הושלכו ג'ריקנים של מים לחיילים מצרים שעשו דרכם ברגל, יחפים, לעבר תעלת סואץ. מראה זה המחיש יותר מכל תמונה את ממדי תבוסת הצבא המצרי. כתיב החוץ לא היו ערים לתקרית הירי של כוחות זה"ל על אניית הביון האמריקנית "ליברטי" ומה שעלול היה לצמוח מזה על יחסי ישראל וארצות הברית. הצנזורה הצבאית הגבילה את הדיווחים על פרשה זו, אבל הידיעות עליה הגיעו מארצות הברית. מרבית כתיב החוץ לא עסקו בנושא מפני שהם התפרזו בקרב כוחות זה"ל בירושלים המזרחית, הגדה המערבית ובעיקר הצטרפו לכוחות שעשו את דרכם לעבר תעלת סואץ. אחד מהם הנציח את קצין זה"ל שטבל בתעלת סואץ מנופף ברובה הקלצ'ניקוב שלו. תצלום זה עיטר את שער הגיליון של השבועון לייף שהוקדש למלחמת ששת הימים. הם לא ידעו כי הכוחות הישראלים שהגיעו לתעלה הפרו את הוראת שר הביטחון משה דיין, שאסר עליהם להתקרב לנתיב מים זה.

באשר לגדה המערבית, היא רצתה סידורי ביטחון הולמים עם ירדן. האיפול שהוטל על יוזמה זו גבה מחיר הסברתי רב.

בעיה שנייה קשורה לאופיה הדמוקרטי של המדינה. המחיר שישאל משלמת בהסברת חוץ על היותה דמוקרטיה בעלת עיתונות חופשית הוא כבד וכולל האשמות בכיבוש מתמשך, בהתנחלויות לא חוקיות, בפגיעה באזרחים ערבים בשטחים, ובהפרת החוק הבין לאומי ואמנת ג'נבה. אין ספק כי מבחינה זו ישראל היא קורבן של הדמוקרטיה וחופש העיתונות הקיים בה, וטוב שכך. נוחות הסברתית אינה סיבה לפגוע בחופש העיתונות.

בעיה שלישית שמכבידה על ההסברה נובעת מקיומה של ממשלה קואליציונית שבה יש דעות שונות בנושאים מרכזיים, אשר הבולט שבהם הוא עתיד השטחים המשוחררים-מוחזקים-כבושים (גם בעניין זה אין תמימות דעים). לאחר המלחמה המערך לא יכול היה להחליט מהי עמדתו בנושא זה ודחה את ההחלטה. אגף אחדות העבודה, בהנהגת טבנקין, אלון וגלילי, החל לתבוע עד מהרה התיישבות בשטחים שישאל תרצה להחזיק לנצח. גם תנועת רפ"י בהנהגת משה דיין ושמעון פרס דגלה בשלב זה בהחזקת השטחים והדגישה את נאורות הכיבוש. חרות בהנהגת מנחם בגין תמכה אמנם בתכנית השלום של הממשלה, אבל ראשיה החלו לדבר על התיישבות מואצת בייחוד באותם אזורים שהיו פעם בידי יהודים (כגוש עצינן) או בעלי חשיבות דתית והיסטורית בולטת כחברון או ביטחונית כרמת הגולן. המפד"ל החלה לדבר על חשיבות ההתנחלות כציווי דתי. קולותיהם של אלה שתבעו את החזרת מרבית השטחים, כבן-גוריון שקרא להחזרת הכול חוץ מירושלים ורמת הגולן, או ראש הממשלה אשכול שהיה מוכן להחזיר את מרבית השטחים, נבלעו בהמולה של ההתלהבות שסחפה את מרבית הישראלים, לאחר החוויה האיומה של תקופת הכוננות שקדמה למלחמה. כל מנהיג ניסה לשכנע את כתבי החוץ בצדקת עמדתו. התוצאה הייתה כי ישראל לא דיברה בקול אחד.

ריבוי מנגנוני ההסברה שכל אחד מהם היה כפוף לשר בעל עמדה פוליטית מובהקת, לא הקל על המלאכה. לשכת העיתונות הייתה כפופה לראש הממשלה ולמעשה לשר ישראל גלילי, שהיו לו עמדות מגובשות לגבי השטחים. דובר משרד החוץ קיבל את הנחיותיו משר החוץ אבא אבן, בעל העמדות היוניות המובהקות. דובר צה"ל היה כפוף לשר הביטחון, שעד מהרה הקים לעצמו יחידת דוברות עצמאית ששיקפה את עמדותיו. כתבי חוץ מנוסים לא תמיד הצליחו לקבוע מי מדבר בשם ממשלת ישראל ומהי מדיניותה הרשמית.

הסיקור האוהד שאפיין את תקופת הכוננות וימי הלחימה התחלף אט אט בכתבות שתהו מהן כוונותיה האמיתיות של ישראל, כיצד היא תטפל באוכלוסיה פלסטינית גדולה מאוד ומה היא תחליט על התנחלויות. הסיקור שהחל כפרו-ישראלי מובהק הפך להיות יותר מאוזן, ובקיץ 1967 החלו להתפרסם כמה כתבות עוינות שטענו כי מלחמת ששת הימים הייתה מזימה ישראלית להשתלט על שטחים. אולם עמדות אלה היו במיעוט. מרבית כתבי החוץ הבינו את הדילמה העצומה שבה התלבטה ישראל, כפי שרומז שם ספרו של שבתאי טבת: **קללת הברכה**.¹⁴

באותם ימים נשמעה קריאה להקים משרד הסברה או לפחות רשות לאומית להסברה. הדבר יצא לפועל רק ביוני 1974, בעת שראש הממשלה החדש יצחק רבין הסכים לכונן משרד הסברה בראשותו של

לגבש את "תכנית אלו" והפריח אותה כבלון ניסוי במספר שיחות רקע עם כתבי חוץ.

שוב התברר כי לישראל אין קו הסברה אחיד. המאמץ העיקרי של השר גלילי ואנשיו היה לנסות להשיב את ראש הממשלה לוי אשכול למרכז הזירה ולהעמיד בפרופורציה נכונה את תרומתם של משה דיין ויצחק רבין לניצחון. מאמץ זה נדון לכישלון מראשיתו. אשכול נעדר הכריזמה לא יכול היה להתמודד עם משה דיין שתמונתו עיטרה את שער השבועון **טיים**, ועם יצחק רבין שתמונתו עיטרה את שער השבועון **לייף**. אשכול נלקח לסיור במצרי טיראן כדי להדגיש כי ישראל יצאה למלחמה לפתוח את המצרים ולא כדי לכבוש את הגדה המערבית ואת ירושלים. העיתונות הישראלית לא שיתפה פעולה ועשתה את חשבון הנפש שלה עם ההנהגה הישראלית בראשות אשכול, שנתפסה כמהססת עד שבא משה דיין והכריע לצאת למלחמה. אפילו המסביר הראשי, חיים הרצוג, שמונה למושל הצבאי הראשון של הגדה המערבית, לא יכול היה להושיע. כמה ימים לאחר המלחמה הייתה ישראל שיכורה מהניצחון האדיר ובוטחת בעצמה. תיאורים של עשרות אלפי ישראלים המטיילים בשטחים שנכבשו מילאו את דפי העיתונות הכתובה, ואת תכניות הרדיו והטלוויזיה.

אחת ההשלכות התקשורתיות של מלחמת ששת הימים הייתה הפיכתה של ישראל למרכז חדשות עולמי. אם עד המלחמה לא עלתה מצבת כתבי החוץ הקבועים על חמישים-שישים איש, בעקבות המלחמה נפתחו עשרות משרדים של כלי תקשורת מובילים בעולם ועד מהרה גדל מספר הכתבים הקבועים, צוותי רדיו וטלוויזיה פי ארבעה. בתחילת 1968 הם מנו מאתיים איש (היום מונה אגודת כתבי החוץ בישראל למעלה מ-300 חברים). כוח האדם של הגורמים המפקדים על הסברת החוץ של ישראל לא גדל במקביל. הגורם היחיד שהתארגן בעקבות השינויים שחלו הייתה יחידת דובר צה"ל, שהוסיפה תקנים וכוח אדם. משרדי הממשלה הנוגעים בדבר, בייחוד לשכת העיתונות הממשלתית ויחידת דובר משרד החוץ, לא נערכו כראוי להתמודד עם השינויים.

ארבעים שנה לאחר מכן אפשר למנות כמה בעיות שלא נשתנו מאז. בעיה אחת היא חוסר יכולתן של כל ממשלות ישראל משנת 1967 ועד היום להתמודד ביעילות עם הדימוי של ישראל בעיני דעת הקהל העולמית. ראשי ההסברה מעולם לא יכלו לקבוע איזה דימוי עדיף – ישראל כמדינה במצור הנתונה במלחמה מתמדת על קיומה, המחזיקה בצבא עממי גדול, ישראל כ"שמשון המסכן", כהגדרתו המבודחת של ראש הממשלה אשכול, או ישראל כמדינה חזקה, כמעצמה אזורית הבוטחת בעצמה ומסוגלת לטפל בכל בעיותיה ובעיקר לנהל את השטחים החדשים על מאות אלפי יושביהם. ישראל לא יכלה אז ואינה מסוגלת היום לקבוע אם היא מעדיפה דימוי של מדינה מודרנית, מתועשת ובעלת טכנולוגיות מובילות, עם הישגים אדירים במחקר, במדע, בתרבות, בספרות, באמנות ובמוסיקה, או מדינה החיה על חרבה לנצח. היא גם לא יכלה להחליט כיצד היא תיראה בעיני העולם – ככובש נאור, כמשחרר שטחים או כמחזיק פיקדון זמני עד בוא השלום. ממשלת ישראל לא טרחה להודיע לעם בישראל ולעולם כולו כי ב-19 ביוני היא קיבלה החלטה להסמיך את שר החוץ להודיע לארצות הברית כי תמורת שלום מלא וחוזי ישראל תהיה מוכנה להחזיר את סיני ואת רמת הגולן למצרים ולסוריה.

2. לניסיון חלקי לתאר את שירותי ההסברה ראו: מדוני (1973).
3. על הצנזורה ראו ספרו של הצנזור הראשי בראון (1981).
4. על פעולת לשכת העיתונות הממשלתית ראו: **שנתוני הממשלה**, ירושלים, המדפיס הממשלתי, 1967-1950.
5. עמית (1999), עמ' 149-150.
6. על פרשת המדענים הגרמנים ראו בין היתר: עמית, שם, עמ' 103-132.
7. הספר הטוב ביותר על אירועי מלחמת ששת הימים הוא אורן (2004). ראו גם גולדשטיין (2003) וכן גולדשטיין (2006).
8. על האווירה בישראל ראו: שגב (2005).
9. על הפעילות הפנים מפלגתית בישראל ראו: גולדשטיין (2003), (2006); מיכאל בר זוהר (2006), עמ' 392-402 ומדוני (1990), עמ' 336-342.
10. על שהתרחש במטה הכללי באותם הימים ראו גלוסקא (2004). ראו גם גדי בלום וניר חפץ (2005), עמ' 161-183.
11. רובינשטיין (1999).
12. על מסעו של אבן ראו אבן (1978).
13. דיין (1976), עמ' 423-424.
14. על בעיות ההסברה ראו מדוני (2001); ראו גם קינן (1999) וכן שבתאי (1969).

מקורות

- אבן, אבא (1978). **פרקי חיים**. תל-אביב: מעריב.
- אורן, מיכאל (2004). **שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון**. אור יהודה: דביר.
- בלום, גדי וחפץ, ניר (2005). **הרועה: סיפור חייו של אריק שרון**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- בראון, אבנר (ולטר) (1981). **הסיפורים שלא סופרו**. ירושלים: ידיעות אחרונות.
- ברזווהר, מיכאל (2006). **כעוף החול: שמעון פרס, הביוגרפיה, תל-אביב: ידיעות אחרונות**.
- גולדשטיין, יוסי (2003). **אשכול**. ירושלים: כתר.
- (2006). **רבין: ביוגרפיה**. תל-אביב: שוקן.
- גלוסקא, עמי (2004). **אשכול – תן פקודה! צה"ל וממשלת ישראל בדרך למלחמת ששת הימים**. תל-אביב: משרד הביטחון.
- דיין, משה (1976). **אבני דרך**. תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- טבת, שבתאי (1969). **קללת הברכה**. תל-אביב: שוקן.
- מדוני, מירון (1973). **שירותי ההסברה של ישראל אחרי מלחמת ששת הימים**. ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, מכון אשכול, הפקולטה למדעי החברה.
- (1990). **היהודיה הגאה – גולדה מאיר וחזון ישראל**, תל-אביב: ידיעות אחרונות.
- (2001). **"ההסברה: שער לעזאזל או שיה תמימה"**, כיוונים, 5, עמ' 122-131.
- נדלר, אריה (1999). **"תקשורת ודעת קהל: אז ועתה – תגובות ומחשבות"**, בתוך: ססר אשר (עורך), **שישה ימים – שלושים שנה**. תל-אביב: מרכז רבין, עמ' 222-228.
- ססר, אשר (עורך) (1999). **שישה ימים – שלושים שנה: מבט חדש על מלחמת ששת הימים**. תל-אביב: עם עובד.
- עמית, מאיר (1999). **ראש בראש: מבט אישי על אירועים גדולים ופרשיות עלומות**. אור יהודה: הד ארצי.
- קולק, טדי (1978). **ירושלים אחת: סיפור חיים**. תל-אביב: מעריב.
- צ'רצ'יל, רנדולף ווינסטון צ'רצ'יל (1973). **מלחמת ששת הימים**. רמת גן: מסדה.
- קינן, עירית (1999). **"מלחמת ששת הימים כמראה לעידן תקשורת שחלף"**. בתוך: ססר אשר (עורך), **שישה ימים – שלושים שנה**. תל-אביב: מרכז רבין, עמ' 209-221.
- רובינשטיין, אמנון (1999). **"עיתון הארץ וממשלת אשכול"**. בתוך: ססר אשר (עורך), שם, עמ' 229-234.
- שגב, תום (2005). **1967: והארץ שינתה את פניה**. ירושלים: כתר.

האלוף (מיל.) אהרן יריב. אולם משרד זה התקיים שנה בדיוק; לאחר התפטרותו של יריב חדל המשרד מלהתקיים. הקושי העיקרי במשרד כזה נובע מאופי הממשל בישראל. הממשלה היא קואליציה של מפלגות, קיימת גישה כמעט חופשית של כתבי החוץ לכל האירועים המרכזיים והשינוי הגדול שחל בעיתונות הישראלית, שמעיתונות מגויסת הפכה להיות ביקורתית. שינוי זה התרחש בעיקר אחרי מלחמת יום הכיפורים בעת שהעיתונות הישראלית הלכתה את עצמה על כך שלא התריעה על הנעשה מעבר לקווים ועל הכנות המצרים והסורים לפתוח במלחמה. מלחמת לבנון הראשונה רק הגבירה את הביקורת בעיתונות הישראלית על מהלכיה והצורך שבה.

כל עוד זוהי המציאות המדינית של ישראל, ויש להתפלל כי ישראל תמשיך להיות מדינה דמוקרטית עם עיתונות חופשית, תתקשה כל ממשלה לקבוע קו הסברה אחיד שאפשר יהיה לכפות אותו על כל הגורמים המטפלים בהסברת החוץ של המדינה. מלחמת ששת הימים שהייתה מוצדקת מכל הבחינות הוכיחה כי כל עוד לישראל יש "קייס" צודק ונכון, אפשר להסבירו ללא קשיים מיוחדים. תפקיד הממונים על ההסברה הוא בעיקר לספק שירותים וגישה חופשית לכתבים לסקר את זירות האירועים. אבל ברגע שפרץ ויכוח נוקב על היעדים הלאומיים שבו ועלו הקשיים המוכרים מהעבר. השינויים הטכנולוגיים שהוכנסו בתקשורת מתחילת שנות השבעים – טלפונים ניידים, מצלמות וידאו, חיגוי ישיר לחו"ל, אינטרנט ודואר אלקטרוני – החישו בין היתר את הצורך בתגובה רשמית מהירה וזה מחייב תיאום.

מלחמת לבנון השנייה הראתה שוב את הבעייתיות של הסברת החוץ. ישראל לא הצליחה לשכנע בצדקת עמדתה, לא דיברה בקול אחד, הגיבה מאוחר ולעתים בדרך מסורבלת לעומת ניהול מזהיר של עיתונות החוץ על ידי חסן נסראללה שהיה היחיד שדיבר מטעם חזבאללה. ממשלת לבנון לא הורגשה בשטח. ריבוי הדוברים מטעם ממשלת ישראל לא הקל על כתבי החוץ בקבלת תמונה אמיתית ונכונה בזמן אמת של הצד הישראלי. יכולת הגישה החופשית של כתבי החוץ לאירועים המחישה כי עדיף לתת לכתבים לעשות את עבודתם אפילו תוך סיכון ביטחוני. למשל, כתבי **אלי-ג'זירה** ו**אלי-ערבייה** העבירו שידורים חיים מהר הכרמל בחיפה בעת שטילים נחתו על עיר הנמל ומתקניה האסטרטגיים. הדיבורים על הגבלת הכתבים הזרים נדחו, ובצדק. עוצמתה של ישראל נעוצה, בין היתר, בהיותה חברה פתוחה וחופשית המוגנת על ידי עיתונות חופשית, מערכת בתי המשפט וממשלה קואליציונית. לא תמיד הכוונה מלמעלה של כתבי חוץ היא הפתרון להסברת בעיותיה של ישראל. לעתים עדיף לתת להם לראות את המתרחש בכוחות עצמם ולאפשר להם להסיק את מסקנותיהם בעצמם. רצוי שהם יקבלו כל סיוע לוגיסטי בעבודתם, אבל כפי שמלחמת ששת הימים הוכיחה, הם ידעו לנווט את עצמם בקרבות ולהתרשם היטב מעם ישראל בשעותיו היפות ביותר בשישים שנות קיום המדינה.

הערות

1. שלומית לוי ואליהו כ"ץ, "דעת קהל ומצב הרוח במלחמת ששת הימים", ואמנון רובינשטיין, "עיתון 'הארץ' וממשלת אשכול", בתוך ססר (1999), עמ' 236-229 ו-242-254.